

Ірина Бондаревська

ДВА КОНЦЕПТИ ЗНАННЯ (ТЕОФАН ПРОКОПОВИЧ І ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА)

Ідеї, що виникають в Європі протягом XVII–XVIII ст., залишаються об'єктом прискіпливого аналізу дослідників. Зростаюча дезорієнтація щодо розумних принципів людського співіснування (загроза всепоглинаючого нігілізму) спонукає до пошуку причин цього явища у самих витках сучасності. Як і два століття тому, сьогодні актуальною справою залишається обґрунтування принципів, які могли б забезпечити розумні сенси людському існуванню та сприяли б консолідації суспільства. Ці принципи історично закладаються тоді, коли автоматизм звички і звичаю, а також авторитет церкви, перестають бути єдиним підґрунтям способу життя, що тягне за собою відповідні філософські рефлексії та вироблення компенсуючих обґрунтувань. Саме такі обґрунтування у творах Теофана Прокоповича та Григорія Сковороди будуть предметом нашого аналізу. Завдання полягає в тому, щоб реконструювати два концепти знання (походження, статус і способи передачі), оскільки ці концепти спроможні визначати життєву програму індивідів та форми соціальної взаємодії.

Аналіз ідей та цінностей в ранньомодерній українській культурі здійснювався доволі активно протягом останніх років. Варто відзначити працю Наталії Яковенко *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей*

в Україні XVI–XVII ст. (2002)¹ та дві монографії – Сергія Йосипенка *До витоків української модерності* (2008)² і Лариси Довгої *Система цінностей в українській культурі XVII ст.* (2012)³. Остання, напевне, є найбільш системним дослідженням основних концептів моральної свідомості, що зазнають трансформацій у нових історичних умовах та змінюють уявлення людей про належну поведінку. В цій праці також здійснено вдалу спробу розробки методологічного підходу до аналізу історичних джерел. Мета такої розробки – запобігти модернізації уявлень мислителів, які стояли біля витоків „української модерності”, та, одночасно, утримувати в дослідженні, як ймовірну перспективу, усталене розуміння модерності в її розвинених формах (як таксономічної одиниці, або загального класифікаторного принципу). Дослідження тривають, а ця стаття задумана як скромний внесок у розробку однієї проблеми на матеріалі двох невеликих текстів. Йтиметься про знання. Ми маємо знайти відповіді на декілька питань. Як два мислителі XVIII ст. вирішували проблему обґрунтування підвалин людського існування? З яких джерел пропонували вони черпати переконання у правильності життєвого вибору? Як запропоновані рішення визначали соціальні погляди самих мислителів та тих, до кого вони зверталися своїми творами?

Відповіді на ці питання ми спробуємо дати на основі аналізу творів Теофана Прокоповича *Разговор гражданина с селянином да певцем или дячком церковным* (рік невідомий)

---

¹ Н. Яковенко, *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.*, Київ 2002, 415 с.

² С. Йосипенко, *До витоків української модерності: Українська ранньомодерна духовна культура в європейському контексті*, Київ 2008, 392 с.

³ Л. Довга, *Система цінностей в українській культурі XVII ст. (на прикладі теоретичної спадщини Інокентія Гізеля)*, Київ–Львів 2012, 344 с.

та Григорія Сковороди *Благодарний Еродій* (1787). Забігаючи наперед, зазначимо, що в цих творах запропоновано альтернативні способи тлумачення знання.

Шлях нашого дослідження – це філософська реконструкція загальних принципів міркування про знання за допомогою заданих моделей у ретроспективному спостереженні. Від сучасної артикуляції проблеми, до того ж зробленої на західноєвропейському історичному матеріалі, ми будемо рухатися назад у часи, коли сама проблема *ймовірно* починала набувати усвідомлення, але на інших теренах, в інших формах та поняттях. В якості орієнтовної теоретичної моделі ми скористаємося розробкою Елеседа Макінтайра, яка пояснює логіку історичної трансформації уявлень про довершене людське життя та доводить необхідність раціонального обґрунтування цих уявлень у модерній культурі.

Історія знання (постановка проблеми)

Проблема обґрунтування знання з метою його легітимації у суспільному просторі та визначення адекватного способу його передачі вимагає уточнення характеру самого знання. Предметом опікувань Теофана Прокоповича і Григорія Сковороди є переважно знання в його традиційному домодерному (прескриптивному) значенні – як уявлення про довершене життя і те, що йому сприяє. В ньому йдеться про зміст, джерела і способи передачі уявлень про принципи людського існування, без яких це існування не відповідатиме загальному світовому порядку або буде просто нещасливим. Це знання, як наголошує Макінтайр, неодмінно включає розрізнення (оцінку) того, що є і того, що повинно бути, тобто є етичним за своєю суттю.⁴

---

⁴ Е. Макінтайр, *Після чесноти: Дослідження з теорії моралі*, пер. за ред. В. Малахова, Київ 2002, с. 83.

Щоб пояснити еволюцію цього знання Макінтайр виводить базову схему людської поведінки, посилаючись на *Нікомахову етику* Аристотеля. Ця схема має три складових: 1) уявлення про людину, якою вона є; 2) уявлення про людину, якою вона може бути, якщо реалізує свою мету (природну, божественну); 3) наявність (знання) етичних приписів, які б забезпечили перехід від наявного до можливого (належного). Система цих приписів була обґрунтована в Античності посиланням на мету природи, в середньовіччі – на божественне откровення, і це створювало стабільне підґрунтя для людського існування. Все змінилося принаймні з появою нових форм релігійної свідомості (протестантизм, янсенізм): розум здобув відносну самостійність і право тлумачити Біблію, але, разом з тим, був позбавлений спроможності пізнання істинних цілей людського існування. Це, як вважає Макінтайр, призвело до вилучення зі схеми людської поведінки одного з компонентів – ясного уявлення про людину, якою вона могла б бути.⁵ Власне, таким чином була «підвішена» система приписів, які спрямовують до досконалості, адже суть останньої розчинялася в незбагненній логіці божественного провидіння. Відтак процес емансипації індивідів та зростаюча дезорієнтація щодо правильного життєвого вибору створювала запит на раціональне обґрунтування: потрібно було наділити правила життя легітимністю іншого порядку та вивести на історичну арену нові авторитети.⁶

Соціальні наслідки не забарилися. Модерна культура сформувала образ індивіда, який не ототожнює себе з соціальними ролями, тримає дистанцію по відношенню до будь-яких зовнішніх спонук і претендує на довільний вибір способу життя. Але ця сама культура дає початок державним

---

⁵ *Ibidem*, с. 79.

⁶ *Ibidem*, с. 91.

інститутам та бюрократії⁷, які повинні забезпечувати своєрідну редуцію непередбачуваності індивідуальної поведінки засобами тотальної регламентації та контролю.

Усвідомлення зазначених історичних потреб та суперечностей ми спробуємо виявити у творах Прокоповича і Сковороди.

Хто опікується знанням?

У творі Теофана Прокоповича ми одразу можемо відзначити декілька істотних речей. В розмові беруть участь троє – селянин, громадянин і дяк. Речником істини, без сумніву, є громадянин; він повчає невігласа-селянина, спростовуючи його аргументи. Що ж є предметом суперечки? Це – знання, які потрібні людині для життя, і наразі це є знання Біблії, молитов і обрядів. Якщо узагальнити перебіг обміну аргументами, то йдеться про зміст знання (що потрібно знати), про спосіб його передачі (від кого і кому) і про засвоєння (припустимість або заборону інтерпретації). В розмові беруть участь три особи, але фактично висловлюються лише дві протилежні позиції. Одна – цілком архаїчна – розчиняє знання у потоці існування. «Домашні» правила і звичаї, як захищає селянин, є цілком достатні для того, щоб бути добродесною людиною і горя не знати.⁸ Тому немає потреби у спеціальному навчанні; не потрібні особливі знання і вчителі для життя.

Позиція громадянина зовсім інша. Він дорікає селянину за невігластво і усіляко наголошує, що є лише одне єдине правильне знання, яке дійсно провадить нас до добродесного

---

⁷ *Ibidem*, с. 54.

⁸ Ф. Прокопович, *Разговор гражданина с селянином да певцем или дячком Церковным*, публ. П. В. Верховского [в:] *Учреждение духовной коллегии и духовный регламент*, Т. 2, Ростов-на-Дону 1916, с. 30.

способу життя і до Бога. «...Кто навчився чого, тот лучше знает, нежели иной, кто такого ж самого не учился».⁹ Знання не є доступне кожному природним чином, проте ніхто не заважає кожному його отримати. Для цього потрібно пройти спеціальне навчання, яке можуть здійснювати тільки ті, хто навчені, тобто мають відповідні соціальні повноваження. Прокопович вустами громадянина виголошує, що знання має бути точним, передаватися чітко визначеними шляхами, не зазнавати змін внаслідок тлумачень. Очевидно, опікуватися точністю передачі знання мають «ті, хто знають». В своїх намаганнях запобігти викривленню знання Прокопович, фактично, вводить заборону на будь-яку інтерпретацію. Для звичайної людини ця заборона є безумовною, але для знавців існують послаблення. Знавці мають особливий статус і можливість інтерпретувати. Тобто, можемо зробити висновок, що з концепції знання, яку обстоює Прокопович, впливає існування колегіального органу з догляду за знаннями.

Три персонажі Прокоповича уособлюють три соціальні верстви та їхнє ставлення до знання. Дяк репрезентує позицію людини від церкви, а церква мала історично пріоритет щодо знання, тому ця позиція не потребує обґрунтувань. Селянин репрезентує позицію людини, яка намагається перебрати собі право на володіння знанням, протиставляючи своє розуміння життєвих істин, тим, які пропонує церква. Він, фактично, намагається позбавити цю соціальну інституцію виняткових прав на істину. Позиція громадянина (міщанина) є особливою. Він критикує селянина як невігласа, але й не захищає прямо авторитет церкви. Він захищає знання. Його аргументація має «просвітницький» пафос, який у творі представлений вимогами: *кожен* може знати, *кожен* повинен навчатися. Але, говорячи про просвітницькі інтенції в цьому разі, потрібно бути обережним.

---

⁹ *Ibidem*, с. 33.

Варто врахувати деякі нюанси. Прокопович (громадянин) дійсно доводить необхідність знань для кожної людини: належить «знати і осмислювати своє добро».¹⁰ Але пізнання як процес у нього має всі ознаки догматизму. Причому ясно, що не кожен священик є знавцем, а світська людина може бути чудово обізнаною. Накреслюється перспектива нової монополії на знання, яка не належить традиційним соціальним групам (духовенство), а передбачає існування групи освічених людей, авторитет яких не має метафізичного походження, а базується лише на компетенціях самої освіченості. Ці люди мають привілей тлумачення, але не повинні виходити за межі церковних догматів. В термінах Ж.-Ф. Ліотара (*Стан постмодерну*¹¹) Прокопович репрезентує одну з форм *нарративного* знання, яке бере участь у встановленні консенсусу щодо нових суспільних авторитетів.

В цій історії найважливішою для нас є інформація про статус знання (релігійного чи світського), уявлення про який лежить в основі міркувань громадянина і який він просуває як стрижень розробки певної системи освіти та її соціальної інфраструктури. Ключова ідея – самодостатня істинність знання, незалежність його від суб'єктивного людського досвіду. Знання *дають і беруть*.

Просвітницький пафос загальної освіченості має зворотний бік – суцільний контроль за обігом знання у суспільстві. Наразі і в політичній філософії Прокопович залишає за народом право бути «лишень суб'єктом обов'язків».¹²

---

¹⁰ *Ibidem*, с. 39.

¹¹ Ж.-Ф. Ліотар, *Состояние постмодерна*, пер. Н. А. Шматко, Москва, Санкт-Петербург 1998, 160 с.

¹² Я. Стратій, *Ідеї природного права та суспільного договору на службі петровського абсолютизму («Правда волі монаршої» Теофана Прокоповича)* [в:] *Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура*, за ред. Л. Довгої, Н. Яковенко, Київ 2005, с. 145.

Ця заборона на інтерпретацію (навіть для «тих, хто знає») ніби свідчить на користь поміркованості просвітницьких настроїв Прокоповича. Але якщо узяти до уваги, що поважні дослідники звинувачують європейське Просвітництво в сприянні новітньому догматизму і тоталітаризму¹³, суперечливість задуму Прокоповича не повинна дивувати. Для нас важливо, що у творі чітко простежується намагання забезпечити знання авторитетом, який вже не є повністю залежним від авторитету церкви і потребує іншого типу свідомості та соціального консенсусу. Виокремлення сфери знання як такої (зі своїми служителями, правилами і віруваннями) унаочнює гарантії щодо його істинності. Проте відкритим залишається питання: звідки селянин може здобути віру у авторитет соціальних інституцій і, відповідно, у необхідність навчання. Звичай і традиція дають для сили переконань більше ніж заклики громадянина дотримуватися *правильного*. Але громадянин спростовує посилання на досвід і доводить легітимність лише ззовні отриманого знання, володіння яким не може бути інтуїтивним і не належить до порядку повсякденного існування. Співрозмовники не досягають згоди. Але ми можемо припустити, що такої згоди можна було б досягнути, якби селянин сприйняв як норму розподіл соціальних повноважень: знання не є компетенцією кожного, тому має бути соціальна довіра. Відкидаючи таку довіру селянин відкидає цілу систему розуміння світу.

Отож, у Прокоповича авторитет і цінність знання обґрунтовуються, фактично, посиланням на соціальну автономію останнього. А обґрунтування зводиться до твердження про ексклюзивний характер знання, яке не підлягає критиці

---

¹³ М. Хоркхаймер, Т. В. Адорно, *Диалектика просвещения. Философские фрагменты*, пер. М. Кузнецова, Москва-Санкт-Петербург 1997, с. 16-60. Дж. Р. Сол, *Ублюдки Вольтера. Диктатура разума на Западе*, пер. А. Сайдашев, Москва 2007, с. 157-205.

поза його власного сферою, тобто з боку некомпетентних людей.

Переконливість досвіду

На відміну від свого попередника, Сковорода, пропонує таке тлумачення знання, яке можна визнати цілком традиційним, у душі вже відомого нам селянина. В творі *Благодарний Еродій* філософ доводить, що перевагу належить надати простому домашньому вихованню у порівнянні з навчанням в освітніх закладах («славні училища»). І це зрозуміло в контексті його філософських поглядів, адже знання про істинну мету життя Сковорода вважає природним і даним кожній людині в глибинах її серця. Потрібно лише відкрити це знання у процесі самопізнання.

У творі *Благодарний Еродій* представлено діалог мавпи Пішек і птаха Еродія про сутність і роль освіти. Пішек захищає інституалізовану форму передачі знання, тобто славетні училища і професійних учителів, посилаючись на те, що саме вони гарантують якість навчання та допомагають здобути високий статус у суспільстві – чини, достаток і повагу. Еродій, який виражає позицію самого Сковороди, спростовує ці аргументи. Він відверто заявляє, що є невігласом у науках, які вивчають діти Пішек, проте володіє знанням найважливішого – секретом щасливого життя. Про ці знання, як поступово з'ясується, нічого не знає мавпа. Отже, Еродій не невіглас, він теж здобуває знання, але в інший спосіб: від батька і в щоденному спілкуванні. Він заявляє: «Хоть ученый, хоч звычайный, хоч привычный» есть то же¹⁴. Мила його серцю домашня освіта не обтяжує зайвою інформацією, не потребує зусиль і грошей.

---

¹⁴ Г. Сковорода, *Благодарный Еродий* [в:] Г. Сковорода. *Повне зібрання творів*, Т. 2, Київ 1973, с. 104.

Причому батько як учитель нічого не дає; він допомагає природі, або Богу, і оберігає від зовнішнього впливу обмеженого людського розуміння.

Ясно, що знання, про яке говорить Еродій, на відміну від наук, про які говорить Пішек, це етичне знання, яке скеровує людську поведінку. Скеровує до чого? До щастя! Філософ однозначно пов'язує істину і щастя. Відповідно, науки, які вихваляє Пішек, мають, в його сприйнятті, мало спільного зі справжнім людським життям, оскільки не наближають до щастя. Інтерес до наук живиться марнославством («на торжищах купля»¹⁵) і культивує залежність людини від модних настроїв і думок, які заплутують людину і віддаляють від істини. Сковорода не шкодує порівнянь і метафор, щоб описати згубний вплив суспільства («мыр») на людину¹⁶. Сфера соціального переважно постає як ворожа для шукача істинного життя. І здається, що позиція Сковороди дуже консервативна у порівнянні з поглядами Теофана Прокоповича. Проте потрібно пам'ятати: «Аще не рожден – не суйся в науку»¹⁷. Сковорода не проти наук, він проти того, щоб науки ставали лише засобом соціального просування і таким чином множили нещастя, яких не уникнути, якщо людина займається не своєю справою.

В чому ж полягає знання, яке Еродій отримав від батька? Його зміст дуже простий – учитися *вдячності*. Потрібно розвинути почуття вдячності – до батьків, друзів, добродійців. Це важливо тому, що допомагає знайти справжню «твердь» у морі непевних людських гадок. Сковорода пропонує людині прийняти все і «обернути його до блага», що означає – стати на *тверде* підґрунтя радісного сприйняття

---

¹⁵ *Ibidem*, с. 104.

¹⁶ *Ibidem*, с. 108.

¹⁷ *Idem*, *Разговор, называемый алфавит, или букварь мира* [в:] *Ibidem*, Т. 1, с. 463.

світу. Істина пов'язана з радістю, а радість пов'язана зі здобуттям тверді. Таким чином усувається фундаментальна непевність існування, яка супроводжує людину протягом життя. Почуття вдячності допомагає розв'язати проблему обґрунтування шляхом зміни загальної настанови. Розв'язка виноситься в сферу досвіду (внутрішнього), без залучення соціальних інституцій.

Особистий досвід має особливе значення для Сковороди. Так, у творі знаходимо, що Еродій отримав від батьків тільки крила, а навчався літати *сам*¹⁸. Знання – розуміння Біблії і мети життя – не можна *узяти*, воно має пройти через самопізнання, стати особистим здобутком. «Что же пользы: имѣтъ и не разумѣтъ? Вкушать и вкуса не слышать?..»¹⁹ Має бути певна міра підозри до всіх запропонованих думок. «Кто скоро прилѣпляется к новому мнѣнью, тот скоро и отпадает. Не будь вѣтрен. Испытуй опасно всякое слово.... Ражжуй первѣе хорошенько. Потом в радости и в простоте сердца принимай»²⁰. Істина є досяжною через внутрішню роботу (можна сказати – через подолання *сумніву*) та ідентифікується внутрішнім станом людини.

Посилання на особисте тлумачення і досвід не означає, що Сковорода готовий визнати, плюральність істини (у кожного своя істина). В певному сенсі це так, якщо мати на увазі механізм передачі знання. Але стосовно істини знання він має інше переконання. Істина є одна-єдина. Це принципово. Але ім'я цієї єдності – «радість». Саме так Еродій пояснює Пішек, що таке *єдине*.

Еродій...Что все всяческое, всякая всячина і всякая сплетка, соплетающая множество, нѣсть блаженная; только блаженное есть едино *тое*, что *единое* точію есть.

---

¹⁸ *Idem*, Благодарный Еродій, с. 107.

¹⁹ *Idem*, Наркисс: Разглагол о том:узнай себе [в:] Г. *Ibidem*, Т. 1, с. 159.

²⁰ *Ibidem*, с. 161.

Пишек. По крайней мѣрѣ назови именем духовное твое оное едино. Что ли оно? «

Еродій. Будете видь смѣяться.

Пишек. Что ж тебе нужды? Смѣх сей есть пріятельскій.

Еродій. Оно есть веселіе и радость.

Пишек. Ха! Ха! Ха!..²¹

Сміх Пишек не потребує коментарів. Думку ж про *єдине* варто розкрити, оскільки вона, на наш погляд, містить модерні інтенції.

Якщо поверховість загальноприйнятих людських знань є об'єктом постійної критики з боку Сковороди, єдиним місцем для істини буде досвід (переживання радості). Всі думки, які надходять ззовні повинні знайти *відгук* у серці людини. Без цього немає істини як очевидного, твердого переконання. Саме це безпосереднє переконання, яке людина має знайти у собі є достатньою підставою розрізнення істини і «лжі»; все розмаїття світу випробовується через досвід людини і санкціонується ним. Плід пізнання – єдиний і великий²². Суть самопізнання саме в тому, щоб здобути *єдине* і *святе* – радість (веселість)²³. Перенесення проблематики *єдиного* в сферу досвіду є модерною знахідкою і викликає алузії на філософію Декарта і Канта.

Без радості все втрачає сенс – слова, образи, діла. Радість є також основою соціального консенсусу. Сковорода устами Еродія говорить, що там, де немає вдячності, панує розбрат і безумство.²⁴ Тільки вдячність продукує порозуміння, змушує людей дослухатися один одного і переживати спільну радість пізнання. Ця спільна радість є чи не єдиним випадком, коли Сковорода позитивно оцінює соціальні взаємодії.

---

²¹ *Idem, Благодарный Еродій, с. 110.*

²² *Ibidem.*

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem, с. 111.*

Отож, вдячність крокує поряд з благочестям, живить довіру і приборкує гордість. На відміну від безрезультатності розмови персонажів Прокоповича (кожен залишився при своїй думці), співрозмовники Сковороди досягають певного порозуміння. Це напевне теж виражає відмінність ставлення до знання. Для Прокоповича згода між тим, хто дає, і тим, хто бере знання, не має значення. Істина самодостатня. Для Сковороди згода стосовно знання (через сумнів) є процедурно важливою у досягненні істини, тому самодостатнім повинен бути досвід (автаркія), який і є істиною.

Отож, просте знання, яке обстоює Сковорода, не є придатним для втілення марнославно бажань і не припускає заміни індивідуального розуміння колегіальним рішенням знавців. «Гадательный» смисл не може бути схоплений і виражений у формах зовнішнього світу, тому цей світ позбавлено вирішальної ролі у пошуку істини. Ймовірно через ці концептуальні особливості і через відчуття загрозованої формалізації навчання Сковорода вдається до критики інституалізованої освіти. Правда, він зазначає, що почуття теж можуть бути неправдивими, половинчастими чи заснованими на суетній цікавості. Тому варто перевіряти їх «духом страху Божого» та «духом розуму».²⁵

В будь-якому разі необхідний зв'язок істини та особистого досвіду знецінює соціально вибудовану систему передачі знань. Нічого неможливо просто *передати*, потрібно виробити свій (але істинний) погляд на речі.

Висновки та історичні імплікації

Згідно зі схемою Макінтайра модерна свідомість має брак чітких уявлень про можливий і належний розвиток людини, що обумовлює моральну кризу та екзистенціальну

---

²⁵ Idem, *Кольцо* [в:] *Ibidem*, Т. 1, с. 369

проблему в західній модерній культурі. За цих обставин обґрунтування компенсуючого знання постає як одне з найважливіших завдань. Українські мислителі модерної доби, як ми довели, теж стикаються з подібною проблемою. В концепціях знання Прокоповича і Сковороди центральне місце посідає роль інтерпретації. Саме вона підриває ясність і авторитет знання, вважає Теофан Прокопович і намагається посилити суспільний контроль над обігом знань. Авторитетність знання він обґрунтовує посиланням на факт існування «тих, хто знає», тобто певної соціальної групи, яка здійснює обмеження і керування знанням. Таке знання, як наголошує Макінтайр, легко перетворити на засіб маніпуляції, адже індивід по відношенню до нього має мислитись тільки як об'єкт. Завдання тих, хто володіє знанням у соціальному розподілі повноважень, полягає в контролюванні правильності засвоєння. Отож, намагаючись убезпечити цінні для людини знання від розпорошення у довільних неперевірених гадках, Теофан Прокопович спрямовує їх до іншої (ще невидимої) небезпеки – маніпулятивної влади соціально засвідченої істини. Про це майже два століття потому напишуть М. Горкгаймер і Т. В. Адорно²⁶.

Погляд на знання, який представляє Сковорода, захищений від маніпуляцій безумовною вимогою особистого інтерпретування будь-якого твердження або зображення. Без внутрішньої роботи, самостійного випробування будь-яких суджень говорити про істину не доводиться. До того ж, Сковорода доходить висновку, що форма істини постійно змінюється („сродность”), але відповідний почуттєвий стан, який її супроводжує та ідентифікує, залишається незмінним. Іншими словами: істина в серцях, а не в регламентах. В міркуваннях Сковороди головним стає бажання мінімізувати наслідки зростаючої автономності сфери знання, оскільки таким чином – через уніфікацію і механізми соціального

---

²⁶ М. Хоркхаймер, Т. В. Адорно, *op.cit.*

контролю – під прикриттям «освіти» відбувається культивування нового типу невігластва, яке зовні може виглядати як освіченість. Авторитет знання, як вважає Сковорода, випливає з досвіду, стану духовної радості, який доступний кожному. Це позбавляє мудреців привілейованої соціальної позиції щодо контролю над знанням, але залишає за ними функцію заохочення до пізнання. Ця позиція виявляє свої слабкі місця, коли доходить до її практичного застосування в соціальній сфері. Це добре показав Альбер Камю в книзі *Бунтівна людина* (Розділ *Історичний бунт*).

Схематично висновок можна представити так. Зміст знання в обох мислителів залишається переважно прескриптивним (спрямованим на формування поведінки). Статус знання визначається по-різному: посиленням на авторитет соціального розподілу компетенцій (Прокопович) та обіцянкою щастя (Сковорода). Поширення знання пов'язане, відповідно, з його передачею без інтерпретації і навпаки – через інтерпретацію. У кожній позиції простежуємо елементи реакції на модерну ситуацію людського життя.

